

(Araştırma Makalesi)

MISIR'DA KARŞI DEVRİM SÜRECİNİN EKONOMİ POLİTİK ANALİZİ (2013-2019)

ECONOMIC POLITICAL ANALYSIS OF THE COUNTERREVOLUTION PROCESS IN EGYPT (2013-2019)

Deniz İstikbal¹

PhD candidate, İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, den.istikbal@gmail.com
Orcid: 0000-0002-1968-0224

MAKALE BİLGİSİ

Geliş 28 Ağustos 2019
Kabul 29 Aralık 2019

Anahtar Kelimeler:

Mısır, Devrim,
Karşı Devrim,
Ekonomi Politik

© 2019 PESA All rights reserved

ÖZET

25 Ocak 2011 tarihinde başlayan kitlesel halk hareketleri kısa bir süre içinde Mısır'ın tüm şehirlerine yayılmıştır. Başlayan kitlesel eylemler 30 yıldır iktidarda kalan Hüsnü Mübarek rejiminin sonunu hazırlamıştır. Tarihinde ilk defa demokratik seçimlerin yapılmasına imkân veren bu durum Müslüman Kardeşleri iktidara taşıırken bölgesel ve küresel güçler Mısır'daki halk devrimine karşı tavır almıştır. Alınan bu karşı tavır ekonomik, siyasi ve toplumsal olarak bir bunalım sürecinin ardından askeri darbe ile sonuçlanmıştır. 3 Temmuz 2013 tarihinde gerçekleşen darbe Müslüman Kardeşler, 6 Nisan Hareketi ve Devrimci Sosyalistler gibi birçok kesimi siyasi yönetim mekanizmasının dışına itmiştir. Darbe sonrası Sisi rejimi Batılı ülkeler, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi Körfez rejimlerinden geniş çapta ekonomik ve finansal yardımlar almıştır. Bu aktörler finansal alanı ise Mısır'da iktidara etki etmek için kullanmıştır. Bu nedenle, Mısır'daki devrim sonrası süreçleri daha iyi anlayabilmek için ekonomik politik bir perspektifle dönem incelenmiştir. Bu çalışma karşı devrim süreci sonrası ekonomik araçların yerel, bölgesel ve küresel aktörler tarafından nasıl kullanıldığını analiz etmektedir.

ARTICLE INFO

Received 28 August 2019
Accepted 29 December 2019

Keywords:

Egypt, Revolution,
Counterrevolution,
Political Economy

© 2019 PESA Tüm hakları saklıdır

ABSTRACT

The popular uprising that began on 25 January 2011, spread to almost all Egyptian cities in a short period of time. The nation wide protests have prepared the end of the Mubarak regime that was in power for thirty years. For the first time in the history of Egypt, the country experienced a real democratic elections. In the presidential election of 2012, the Muslim Brotherhood member, Mohammad Morsi became the first civilian president in the country since 1952. Despite this democratic trend, regional and global powers have taken a stand against the Muslim Brotherhood leadership. This counter-revolutionary stance have led the military take over of the regime by the General Abdel Fattah Al-Sisi who was the Chief of Staff in the Egyptian military. The coup caused an economic, political and social crisis in the country. The coup, which took place on July 3, 2013, pushed civilian opposition groups such as the Muslim Brotherhood, the April 6 Movement and the Revolutionary Socialists out of political processes. The Sisi regime received wide spread support from Western countries as well as various Gulf regimes, such as Saudi Arabia and the United Arab Emirates. These actors primarily used the financial tool in order to have a control over Egypt. Therefore, the political economy of the counter revolutionary period is of significance importance in order to better understand the post-revolutionary political processes in Egypt. This study is an attempt to analyze how economic instruments were utilized by the counter-revolutionary domestic, regional and international actors.

¹ Bu çalışmada sundukları değerli katkıları nedeniyle Melodi Buket Kanlıoğlu, Hilal Güzel ve Bingül Satioğlu'na teşekkür ederim

GİRİŞ

İşsizlik, yoksulluk ve yolsuzluk gibi ana sorunlar üzerine bina edilen Mısır'daki halk hareketleri 25 Ocak 2011'de başlamış ve ilerleyen günlerde ülkenin büyük şehirlerine yayılmıştır. Sosyal medya üzerinden organize olan muhalifler 30 yıllık Hüsnü Mübarek rejimine karşı birçok protesto gösterisi düzenlemiştir. Düzenlenen gösterilerin ülke genelinde giderek daha fazla destek toplaması Mübarek rejimini daha agresif eylemlere itmiştir. Gerilen bu ortam farklı tarihler arasında göstericiler ile polis güçlerinin çatışmasıyla daha fazla ön plana çıkmıştır (Hellyer, 2011: 118-122). Ülke genelinde bunlar yaşanırken uluslararası alanda fazla destek bulamayan Mübarek rejimi ordunun göstericilere karşı tutumuyla birlikte hem ulusal hem de uluslararası alanda meşruiyetini kaybetmiş ve 11 Şubat 2011'de Hüsnü Mübarek istifa etmiştir. Mübarek rejiminin görevden ayrılmasının ardından Mısır ordusu ülke yönetimini ele aldığını ve en kısa zamanda seçimlerin yapılıp iktidarın meşru seçilmişlere devredileceğini duyurmuştur (Özev, 2011: 245-246). Ordunun yönetime gelmesinin ardından 2012'de yapılan demokratik seçimler Müslüman Kardeşleri iktidara taşıırken Muhammed Mursi'yi de Cumhurbaşkanlığı koltuğuna getirmiştir. 2011'de Tunus'ta başlayan ve daha sonra farklı Arap ülkelerine yayılan isyan ve halk ayaklanmaları Mısır ve Tunus gibi ülkelerde kısmi anlamda başarıya ulaşırken Libya, Suriye ve Yemen gibi ülkelerde ise iç savaşlara neden olmuştur (Aziz, 2014: 19-24). Mısır özelinde siyasi olayların ekonomik alana yansması negatif yönlü gerçekleşmiştir. 2000'ler sonrası yapılan kısmi liberal reformlar halkta belli bir oranda rahatsızlık oluştururken bu reformlar Mısır halk devriminin önemli itici güçlerinden biri olmuştur (Springborg, 2014: 428-429). Özellikle IMF'nin direktifleri doğrultusunda yapılan reformlar yoksulluk oranlarını yüzde 20'lerden yüzde 30'lar seviyesine yükseltmiştir. Devletin bazı sektörleri sübvansız etmemesi yönünde gelen liberal tavsiyeler halkın enflasyona karşı refah seviyesini aşağıya doğru çekmiştir. Alınan 100 milyar dolarlık kredi, yardım ve hibeler ise ekonomi ile siyasi yönetim elitlerinin karar alma alternatiflerine kısıtlama getirmiştir. Özellikle batı merkezli finansal kuruluşlardan alınan borçlar Mısır'ın siyasi, ekonomik ve dış ilişkilerde hareket sahasını daraltmıştır (Shams El Din, 2019).

Mursi'nin iktidara gelmesinden bir yıl sonra meydana gelen askeri darbe, halk devriminde rüzgârı tersine çevirirken dönemin Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı Sisi'yi 2014'teki demokratik olmayan seçimlerle iktidara taşımıştır. Bu çalkantılı iç siyaset Mısır ekonomisinde bazı negatif eğilimlerin baş göstermesine sebep olmuştur. Dış yatırımcının piyasadan hızlı bir şekilde çekilmesi, Mısır Merkez Bankasının rezervlerinde meydana gelen düşüş, Libya'da meydana gelen iç savaş neticesinde işçi döviz gelirlerindeki azalma ve iç siyasi istikrarın bozulması sonucu turizm gelirlerinde meydana gelen azalma genel olarak işsizliğin artmasına neden olmuştur. Bu süreç içinde dış ve iç borcun artıyor olması faizlerin yukarıya doğru çıkmasıyla birlikte borçlanma maliyetlerini yükseltirken borç bulmak daha zor bir hale gelmiştir. Dış ülkelere Mısır'a yapılan ekonomik yardımlar belli bir seviyede yardımcı olsa da istenilen düzeyde gerçekleşmemiş ve Mısır Pound'unda meydana gelen değer kaybı enflasyonun yükselmesine sebep olmuştur. Mısır halk devrimi sonrası oluşan iç istikrarsızlık ortamı bu oluşan ekonomik sorunların daha fazla derinleşmesine neden olurken eski rejimin bürokratik oligarşisi seçilmiş siyasi elitlerin kararlarını uygulama konusunda yavaş davranmıştır (Springborg, 2014: 428-433).

Siyasal, ekonomik ve toplumsal alanlarda meydana gelen şiddet olayları ve Sina yarımadasında IŞİD terör örgütünün eylemleri nedeniyle daha kaotik bir ortama zemin hazırlamış iken Mısır yönetimi IMF ile ekonomik istikrar için kredi antlaşması imzalamıştır. Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Fransa, Almanya, Çin ve ABD gibi ülkelere alınan ekonomik destek paketleri ve IMF kredileriyle birlikte Mısır'a aktarılan ekonomik katkı, Muhammed Mursi döneminde kaybedilen ekonomik hareket kabiliyetini tekrar sağlamıştır (Tablavy ve Alesxander, 2018). Genel olarak ana hatlarıyla bu şekilde özetlenebilecek olan Mısır devrimi ve sonrası meydana gelen gelişmeler "Arap Baharı" sürecinin önemli kırılma noktalarını içinde barındırmaktadır. Bu çalışma Mısır devriminin tarihsel arka planına ve daha sonra askeri bir darbe ile iktidara gelen Sisi yönetiminin ekonomik, siyasi, toplumsal ve dış ilişkilerde sağladığı hareket sahasını ekonomi politik bir perspektifle analiz etmeyi hedeflemektedir.

1.Mısır Devriminde Tarihsel Arka Plan

Ekmek, özgürlük ve adalet sloganları ile başlayan Mısır halk devrimi tarihsel açıdan uzun bir dönemi kapsamaktadır. 23 Temmuz 1952'de Mısır'da cumhuriyet rejiminin tesisi için yapılan askeri darbe gelecek yıllarda siyasi alanın asker kökenli elitlerde toplanmasına neden olmuştur. 1956 yılında meydana gelen Süveyş Savaşı ve sonrasında Mısır'da Sovyetlere yakın bir yönetim anlayışının yerleşmesi ekonomik alanın daha fazla devlet merkezi hale gelmesine zemin hazırlamıştır (İslami, 2016: 195-197). Cemal Nasır'ın yönetimi altında 1970'e kadar devlet sübvansiyonları ile desteklenen ekonomik altyapı Sovyetlerden gelen kredilerinde etkisiyle toplumsal meşruiyetin halk tarafından benimsenmesini sağlamıştır (Owen ve Pamuk, 2002: 175-178). Devlet merkezli olarak yapılandırılan ekonomi tarımsal sübvansiyonlar ve kamu girişimleri ile büyütülmeye çalışılmış ancak dış kaynaklı olaylar Mısır'ın gerekli ekonomik reformlarda başarı elde etmesini güçleştirmiştir (Handoussa, 1994: 10-15). 1967 ve 1973'de İsrail ile meydana gelen savaşların kaybedilmesi ve 1977'de imzalanan Cam David antlaşması kısmi bir ekonomik refah dönemini getirmiş ancak 1981'de Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın suikast ile öldürülmesi siyasi ve ekonomik alanı daha gerilimli bir yapıya büründürmüştür. İsrail'in tanınması ve imzalanan barış antlaşması Mısır'ın Arap Birliğinden çıkarılmasına neden olmuşsa da ilerleyen yıllarda geri alınmıştır (Cook, 2012).

Enver Sedat'ın öldürülmesinin ardından dönemin Mısır Hava Kuvvetleri komutanı olan Hüsnü Mübarek iktidara gelmiş ve yapılan şaibeli seçimlerle 2011 yılına kadar Mısır siyasi yönetiminin ana aktörlerinden biri olmuştur. Mısır'ın sivil siyasi elitler tarafından yönetildiği ilk dönemde meydana gelen askeri darbe tarihsel olarak Mısır ordusunun siyasi, ekonomik ve toplumsal alanda etkisini göstermesi açısından önemlidir. Mısır ordusunun ulusal ekonomideki tarihsel ağırlığı ile mevcut Sisi yönetiminin meşruiyet temellerinin ortak alanları beraber düşünüldüğünde Mısır'daki siyasal süreç daha ayrıntılı olarak analiz edilebilmektedir (Bekaroğlu ve Kurt, 2015: 15-17). Devletin piyasadaki ağırlığının 2000'ler sonrası azalması Mübarek rejimine karşı toplumsal huzursuzlukların temelini oluştururken, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlardan finansal destek alınmıştır. Askeri ve siyasi olarak İsrail'in bölgesel güvenliği açısından Mısır'ın özel konumu, Mısır'da devlet ile halkı kimi dönemler hem siyasi hem de toplumsal olarak karşı karşıya getirmiştir. Devlet sübvansiyonlarının 2000'ler sonrası kademeli olarak azaltılması ve liberal ekonomi politikalarının işleme alınması siyasi alandaki yönetici elitlerin meşruiyet alanına zarar vermiştir. Halk devrimi sonrası iktidara gelen Muhammed Mursi'nin ekonomi alanındaki olumsuzluğu giderememesi ve muhalefet partilerinin askeri darbeyi destekler halleri dış güçlerinde etkisiyle askeri darbeyi başarıya ulaştırmıştır (Telci, 2018: 45-54).

Tablo 1. Mısır'da Halk Devrimi Dönemi Ekonomik Göstergeler (2010-2013)

	2010	2011	2012	2013
GSYH (Milyar Dolar)	230,0	247,7	278,7	288,0
Ekonomik Büyüme (%)	5,1	1,7	2,2	3,3
Enflasyon (%)	11,6	11,0	8,6	6,9
İşsizlik (%)	9,2	10,3	12,3	12,9
GSYH / Kamu Borcu (%)	69,5	72,8	73,8	84,0
Doğrudan Yabancı Yatırım (Milyar Dolar)	6,38	-0,482	2,79	4,19
Alınan Dış Yardım (Milyar Dolar)	0,599	0,423	1,81	5,51

Kaynak: IMF ve Dünya Bankası

Tablo 1'de Mısır'daki halk devrimi döneminde ekonomik göstergeler yer almaktadır. Tabloya ayrıntılı olarak bakıldığında ekonomik göstergelerin kısmi anlamda bozulduğu ancak 2013 yılından itibaren düzelmenin bazı alanlarda ivme kazandığı görülmektedir. Halk devrimine karşı yapılan askeri darbenin 2013 yılında meydana getirdiği ekonomik sarsıntının dış kaynaklardan sağlanan 5,5 milyar dolarlık

ekonomik yardım ile aşılmaya çalışılması, Sisi yönetiminin hangi dış kaynaklardan destek aldığını göstermesi açısından önemlidir.

2.Halk Devriminden Karşı Devrime: ABD, AB, İsrail, Suudi Arabistan ve BAE

3 Temmuz 2013’de gerçekleşen Mısır askeri darbesi ekonomik, toplumsal ve sosyal olarak belli oranlarda iç siyasetin etkilerini içinde barındırmaktadır. Ancak Mısır’da meydana gelen halk devriminden rahatsız olan bölgesel ve küresel aktörler askeri darbeye önce kapalı daha sonra açık bir şekilde destek vermiştir. Bölgesel aktörler arasında bulunan Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) askeri darbe sonrası Sisi’yi tebrik eden ilk ülkeler arasındadır. Daha sonra Rusya, ABD, İsrail, Almanya ve İngiltere farklı tarih aralıkları ile Mısır’daki askeri darbeyi tanıdıklarını ilan etmişlerdir. Mısır’da yaşanan halk devrimi sonrası ekonomik olarak sıkıntılı bir süreç yaşayan halk ve sivil yönetici elitler askeri darbeye karşı değişik grupların etkisinde kalarak gerekli ölçülerde tepki gösterememiştir (Bekaroğlu ve Kurt, 2015: 27-29). Askeri darbeye karşı gösterilen tepkilerin kanlı bir şekilde bastırılması yeni oluşan konjonktürü negatif olarak etkilemiştir. Askeri darbe sürecine dâhil olan yerel aktörlerden Temerrud Hareketinin askeri darbe sonrası dış ülkelere destek aldığı ortaya çıkması yerel, bölgesel ve küresel aktörlerin Mısır’da meydana gelen askeri darbeye etkisini göstermesi bakımından kritiktir (Telci, 2015).

Askeri darbe sürecine dâhil olan Suudi Arabistan yönetimi bölgede oluşabilecek yeni dinamiklerden rahatsızlık duyarak Müslüman Kardeşlerin iktidardan düşürülmesi için siyasi ve ekonomik olarak askeri darbeye destek olmuştur. Bu desteğin ana nedenlerinden biri olan halk devriminin Riyad’a ulaşabilecek olması etkili olurken Suudi yönetimi askeri darbe sonrası Sisi’yi ilk tebrik eden ülke olmuştur (Knickmeyer, 2013). Sisi’nin askeri darbe sonrası ekonomik süreci rahat atlatabilmesi için Suudi Arabistan yönetimi ekonomik yardımın yanında enerji ürünleri hibesinde bulunmuş ve bu durum BAE tarafından aynı şekilde tekrarlanmıştır (Nordland, 2013). BAE’nin 6,2 milyar dolarlık 868 proje ile Mısır ekonomisindeki bugünkü konumu düşündüğünde askeri darbenin meşruiyet kazandığı ve Mursi döneminde yaşanan mal grupları yokluğunun tekrarlanmadığı görülmektedir (Mohamed, 2018). BAE Müslüman Kardeşlerin ülkede bulunan kolu İslah Hareketi aracılığıyla kendi yönetimine karşı bir devrim ihracı gerçekleştirebileceği endişesi ile siyasi ve ekonomik olarak Mısır’daki askeri darbeye destek vermiştir. Suudi Arabistan sonrası askeri darbeyi tanıyan ve Sisi’ye tebrik telefonu açan ikinci ülke BAE olmuştur (Heelyer, 2014).

Yerel ve bölgesel aktörlerin askeri darbe yönetimine karşı destekleri kısa bir süre içinde küresel aktörler tarafından tekrarlanarak Mısır’daki yönetiminin meşruluğunu önce bölgesel daha sonra küresel arenaya taşımıştır. ABD’nin Mısır’da yaşanan askeri darbeye önce sessiz kalması daha sonra darbeyi fiili olarak desteklemesi İngiltere, Fransa ve Almanya gibi küresel aktörlerin de askeri yönetimi tanımasında etkili olmuştur. İsrail’in bu yaşanan siyasi süreçten memnun olması ve halk ile daha sıkıntılı bir yönetimi Mısır’da tercih etmesi hem yerel hem de küresel düzlemde Müslüman Kardeşlerin yönetim kabiliyetine negatif olarak etkilemiştir. ABD yönetiminin askeri ve ekonomik yardımlara devam etmesi ve AB ülkelerinin Mısır’da doğrudan yatırımlarını artırması, IMF kredileri (AFP, 2018) ile birlikte askeri darbe yönetiminin ekonomik alandaki zayıflıklarını etkisiz hale getirmiştir (Pluper, 2013; Hessler, 2017). Sisi yönetiminin askeri darbe sonrası Fransa’dan savaş uçakları ve Almanya’dan denizaltıyla savaş gemileri satın alması, (Kurt ve Güngörmez, 2018: 15-17) AB ülkelerinin Mısır’da dev ekonomik projeler üstlenmesi, Avrupa ülkelerinin Mısır’da iktidarda bulunan anti-demokratik rejime karşı desteklerini göstermesi bakımından önemlidir (Egozi, 2018; Kharief, 2018).

Tablo 2. Karşı Devrim Sonrası Mısır’da Alman Dış Yardım ve Krediler (2013-2019)

Kaynak Ülke ve Kurumlar	Yıl	Miktar (Milyar Dolar)	Yardım Şekli
Suudi Arabistan, BAE ve Kuveyt	2013	15,9	4 Milyar Doları Petrol Ürünü, 11,9 Milyar Doları Hibe
Suudi Arabistan	2014	4,00	Hibe

ABD	2013	1,48	Askeri ve Ekonomik Yardım
Suudi Arabistan	2014	4,00	Hibe
Dünya Bankası	2014	0,950	Kredi
ABD	2014	1,50	Askeri ve Ekonomik Yardım
ABD	2015	1,45	Askeri ve Ekonomik Yardım
Dünya Bankası	2015	0,550	Kredi
IMF	2016	12,00	Kredi
ABD	2016	1,45	Askeri ve Ekonomik Yardım
Birleşik Arap Emirlikleri	2016	4,00	Hibe
Birleşik Arap Emirlikleri	2016	1,00	6 Yıl Vadeli Kredi
Dünya Bankası	2016	1,00	Kredi
ABD	2017	1,45	Askeri ve Ekonomik Yardım
Dünya Bankası	2017	1,00	Kredi
ABD	2018	1,49	Askeri ve Ekonomik Yardım
Dünya Bankası	2018	1,00	Kredi
IMF	2019	2,00	Kredi
Dünya Bankası	2019	0,700	Kredi
Toplam	2013-2019	56,92	-

Kaynak: Dünya Bankası, IMF, The Washington Post, Arap News, US Foreign Assistance ve CIA

Tablo 2’de karşı devrim sonrası Mısır’ın farklı ülke ve kuruluşlardan aldığı kredi ve ekonomik yardımlar görülmektedir. IMF ve Dünya Bankası tarafından sağlanan kredilerin uzun dönemli bir ekonomik liberalleşme dönemini hedef olarak belirlemesi ve bölgesel aktörler tarafından Sisi yönetimine sağlanan ekonomik hibeler Mısır’da ekonomik istikrarın sağlaması açısından önemlidir. Mısır para biriminde meydana gelen değer kayıplarının enflasyonist eğilimleri güçlendirdiği bir süreçte dış kaynaktan sağlanan döviz cinsi yardımlar sübvansiyonların kısmi anlamda sürdürülmesi açısından finansman sağlamaktadır. Mısır Merkez Bankasının rezervlerinin düştüğü ve yurt dışından gelen yabancı yatırımların azaldığı bir ortamda hibe ve kredi olarak sunulan ekonomik yardımların Sisi rejiminin devamını ve istikrarını sağladığı önemli bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır (Springborg, 2011: 428-429). Ancak merkezi hükümetin topladığı vergilerin yüzde 38’lik kısmının faiz ödemelerine gitmesi Mısır’da ekonominin hala verimlilik açısından iyi bir pozisyonda olmadığına işaret etmektedir. Faiz ödemelerine kredi ve borç ödemeleri eklendiğinde ise toplanan verginin yüzde 58’si merkezi hükümet tarafından farklı gerçek ve tüzel kişilere ödenmektedir. Uluslararası piyasada meydana gelen ticaret ve kur savaşları kredi imkânlarını kısıtlarken Mısır için iflas ihtimalini artmaktadır. Mısır Merkez Bankasında bulunan 40 milyar dolarlık rezervin iç ve dış borçlar ile hibe ve yardımlar neticesinde toplanması ise gelecek yıllarda ekonominin dış şoklara karşı daha kırılgan bir yapıya doğru gittiğine işaretir (Hamed, 2019).

2.1. Karşı Devrim Sonrası Çin-Mısır İlişkileri

Afrika kıtasında Çin Halk Cumhuriyetini ilk tanıyan ülke olan Mısır, Sovyet-Çin uyuşmazlığı döneminde bağlantısızlar hareketinin öncüsü olarak önemli ülkelerden biri olmuştur. 1970’lere doğru daha fazla gelişen Mısır-Çin ilişkileri değişen iktidarlardan etkilenmeyerek askeri ve savunma sanayinde önemli bir ivme kazanmıştır. 1963’de imzalanan işbirliği antlaşmasını takiben 1985, 1995 ve 1999’da

varılan uzlaşma antlaşmaları ile birlikte Mısır-Çin arasındaki ilişkiler stratejik bir konuma kavuşmuştur. 2000'ler sonrası Mısır'ın dış ticaretinde öncü sıralara yükselen Çin'in yatırımlar ile bölgeye güçlü bir şekilde yerleşmesi, bölge ülkeleri açısından farklı alternatifleri ortaya çıkarmıştır. ABD'nin bölgedeki etkisinin azaltılması için Mısır'daki askeri darbe birçok farklı aktör için fırsatlar yaratmıştır. Yaratılan fırsattan ekonomik olarak yararlanan Çin aynı zamanda silah satış antlaşmaları ile Mısır'da yeni bir ilişki ağı geliştirmiştir (Özşahin, 2019: 314-321). Mısır'ın ilk adil ve demokratik seçimleri ile seçilmiş olan Cumhurbaşkanı Mursi'nin şaibeli ölümünün ardından mevcut yönetimin toplumsal olayların önüne geçmek için cenaze törenine ailesi hariç kimseyi almaması, halktan gelebilecek tepkilere karşı rejimin hassas olduğunu göstermektedir. Ekonomide yaşanan tıkanıklığın siyasi bir karmaşaya dönüşmemesi için çabalayan Sisi yönetimi, askeri ücrete zam gibi yeni politikalara başvurmuştur (Saba, 2019). 67 dolardan 116 doların üzerine çıkarılan askeri ücret fakir toplum kesimlerinin yeterli mal gruplarına ulaşmasında önem taşıırken Çin gibi ülkelere gelen dış yatırımlar ile de yeni iş sahaları oluşmaktadır.

Çin'in 2005-2019 yılları arasında Mısır'a 25 milyar dolar yatırım yapmış olması ve yatırımların daha çok 2013 sonrası (19,96 milyar dolar, tablo 3) hayata geçirilmesi, Çin-Mısır arasındaki ilişkilerin askeri darbe sonrası daha da geliştiğini göstermektedir (AEI, 2019). Ancak toplumsal gelir dağılımının dengeli olmadığı Mısır'da devletin düzenleyici olarak daha az rol alması toplum nazarında iyi bir şekilde karşılanmamıştır. Mısır ulusal pazarında batılı ülkelere karşı dengeleyici bir yatırımcı olarak Çin dünyanın farklı ülkelerinde olduğu gibi Mısır'ın kritik sektörlerine yatırımlar gerçekleştirmiştir. 2013 sonrası 10 milyar dolar ile Mısır enerji sektörüne yatırım yapan Çin Akdeniz ülkelerinde aldığı limanlara ek olarak Mısır'da 5 milyar dolarlık emlak yatırımı yapmıştır. Darbe sonrası miktar olarak en fazla yatırımı Ortadoğu bölgesinde Mısır'a yapan Çin, Sisi yönetimi için önemli ticaret partnerler arasında yer almaktadır. Batılı ülkelere kıyasla iç işlerine karışmama prensibi ile hareket eden Çin, Mısır için önemli bir finansör konumundadır (AEI, 2019). Rejimin devamlılığı için Çin gibi ülkeler ile kurulacak ilişkiler yukarıda değinilen ikili ülke ilişkileri için dengeleyici bir rol üstlenmektedir. Batılı ülkeler ile iyi ilişkiler geliştirmek isteyen Sisi yönetimi için Çin, kritik yatırım imkânlarına sahip bir aktör olarak Orta Doğu bölgesinde dengeleyici ekonomik bir güçtür (Fulton, 2019: 11-13). Tablo 3'deki yatırımlara dikkatli bakıldığında Çin ve Mısır arasındaki ekonomik ilişkilerin hangi sektörlerde geliştiği daha iyi bir şekilde görülmektedir. Aynı zamanda Çin, Mısır'a askeri darbe sonrası 3 milyar dolarlık kredi sağlamıştır (China Africa Research Initiative, 2019).

Tablo 3. Çin'in Mısır'a Yatırımları (2013-2019)

Sektörler	Miktar (Milyar Dolar)
Girişimcilik	0,100
Lojistik	0,120
Tarım	0,400
Diğer Sektörler	0,990
Ulaşım	1,84
Emlak	5,05
Enerji	10,42
Toplam	19,96

Kaynak: AEI

2.2.Karşı Devrim Sonrası Rusya-Mısır İlişkileri

Sovyetlerin dağılmasının ardından Orta Doğu ülkeleri ile farklı ilişkiler geliştirme niyetinde olan Rusya, Arap Baharı dönemindeki halk hareketlerine karşı ilk dönemler pasif bir tutum takınmıştır. Mısır'da yaşanan olaylara karşı temkinli yaklaşan Moskova yönetimi kontrolden çıkan olaylara diğer ülkelerin müdahil olmaması gerektiğini dile getirmiştir. Sovyetler döneminde Mısır ile olan ilişkilerin Arap-İsrail savaşları sonrası bozulması Moskova yönetimini farklı politika hamlelerine itmiştir. Özellikle anti-demokratik yöntemlerle iktidarda bulunan siyasi yönetimlerin halk hareketleri ile devrilmesi bölgede

yeni demokratikleşme süreçlerini beraberinde getirmiştir. Mısır'da bir yıllık bir süreç içinde tecrübe edilen demokratik yönetim biçimi Rusya tarafından iyi ilişkilerin tesisi için desteklenmiştir. Mısır'da inşa edilen yeni yönetim biçimi ile diyalog yollarını açık tutan Rusya, askeri darbeye ise tepki göstermeyerek dolaylı yoldan desteklemiştir. Sisi'nin iktidara gelmesinin ardından ikili ilişkilerin geliştirilmesi için daha fazla çaba sarf eden Rusya silah satış antlaşmaları ile ekonomik alanda yeni işbirlikleri geliştirmiştir. Mısır'ın ABD ile olan ilişkilerinde dengeleyici unsurlardan biri olarak Rusya, Müslüman Kardeşlerin iktidardan düşüşünde diğer batılı devletlerde olduğu gibi pasif tutumu ile yeni döneme hazırlanmıştır (Telci, 2019: 291-298).

Sisi yönetiminin Rusya ile yakın ilişkiler geliştirmek istemesinin arkasında uluslararası alanda meşruiyet kazanma isteği etkili olurken diğer taraftan da Obama yönetimine alternatifsiz olunmadığı gösterilmek istenmiştir. Rusya'nın silah satışı, enerji tedariki ve tarımsal ürün ihracı üzerinden geliştirdiği ikili ilişkiler ortak askeri tatbikatlar ile daha ileri bir boyuta taşınmıştır. Enerjiyi daha ucuza ithal etmek isteyen Mısır için Rusya önemli pazarlardan biri haline gelmiştir. Rusya'nın özel sanayi bölgesi yatırımları ve nükleer santral inşası için 25 milyar dolarlık kredi sunması, Mısır-Rusya arasındaki işbirliğinin askeri darbe sonrası ulaştığı boyutu göstermektedir. İçerideki muhaliflere karşı dışarıda sağlanan hareket imkânı Sisi rejimi için hem ekonomik hem de toplumsal olarak oluşan negatif ortamın pasifize edilmesini sağlamıştır. Sonuç olarak Rusya açısından ABD'nin bölgedeki etkisini azaltma eğilimi için Mısır ile geliştirilen ilişkiler iki tarafında kazandığı bir politik sürece dönüşmüştür (Telci, 2019: 299-307).

3.Devrim Sonrası Meşruiyet Algısının Ekonomi Politikası (2013-2019)

Karşı devrim sonrası siyasi ve ekonomik olarak birçok problemle karşılaşan Sisi yönetimi her yıl 700 bin kişilik bir iş sahası yaratmak zorundadır. Toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamak için su, elektrik ve tarımsal ürün yoklukları ile karşılaşan ve enflasyonun yüzde 20'nin üzerine çıktığı bir ortamda Sisi yönetimi Irak'ta bulunan yeşil bölge gibi güvenli bir hükümet merkezi için yeni finansal kaynaklara ihtiyaç duymaktadır. IMF direktifleri doğrultusunda yapılan vergi artırımları ve devlet yardımlarının enerji ve tarım gibi kritik sektörlerden çekilmesi yeni ekonomik kriz beklentilerinin halk tarafından daha fazla hissedilmesine sebep olmaktadır. Yeni süreçte yaşanan bu sıkıntılara karşı turizm sektöründe meydana gelen döviz girişi artışı, ekonomik hibeler ve Akdeniz'de bulunan enerji yataklarının işleme alınması hükümetin daha fazla finansal kaynak bulmasına yardımcı olmaktadır. Makro olarak meydana gelen gelişmelere ek olarak ordunun içinde bulunduğu orta ve büyük şirketlerin kar oranları artışları sürerek 2013'e göre 5 kattan fazla artış kaydetmiştir (Dunne, 2018).

Yoksulluk oranının 2017'de yüzde 27,8'den yüzde 35'lere çıkması, yükselen enflasyon ve işsizlik Sisi rejiminin karşı karşıya kaldığı ekonomik sorunlar olsa bile toplumsal anlamda muhalefet kesimlerinin bastırıldığı bir ortam mevcuttur (Miller, 2018). Mısır toplumunun temel ihtiyaç maddelerinden olan suya yüzde 45 ve elektriğe yüzde 26 zam yapılması enflasyonun yükseldiği bir ortamda sokak hareketlerini tetiklese de askeri ve mülki yetkililer sert bir biçimde gösterileri bastırmaktadır. Genel olarak bu şekilde özetlenebilecek olan Mısır'daki iç dinamik sorunların günümüzdeki yapısı geçmiş 5 yıllık süreç içinde farklı yerel, bölgesel ve küresel aktörlerin yardım ve yatırımlarıyla çözülmeye çalışılmıştır. Ekonomik politik açıdan son 5 yıllık süreç incelendiğinde bölgesel ve küresel aktörlerin Mısır'da askeri darbe sonrası iktidara gelen Sisi yönetimini farklı alanlarda desteklediği gözlenmektedir (Brennan, 2018). Özellikle ulusal para biriminin değer kayıp etmesi sonrası 36 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırımın ülkeye gelmesi Sisi yönetimi için önemli ekonomik rahatlatma hamlelerinden biri olmuştur (Tablo 4).

Tablo 4. Mısır'da Karşı Devrim Sonrası Ekonomik Göstergeler (2013-2019)

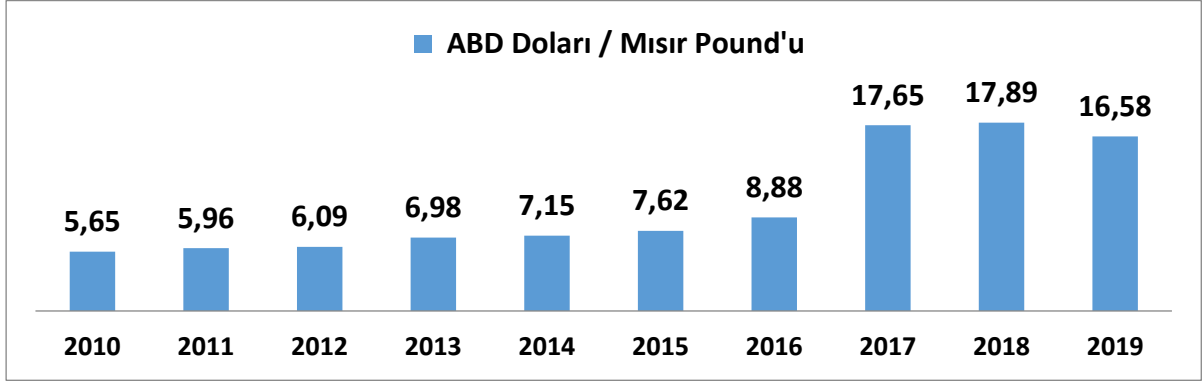
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
GSYH (Milyar Dolar)	288,5	305,5	332,6	332,9	235,3	255,3	250,9

Ekonomik Büyüme (%)	3,3	2,9	4,3	4,2	4,1	4,4	5,7
Enflasyon (%)	6,9	10,0	10,9	10,1	23,5	21,3	13,5
İşsizlik (%)	12,9	13,3	12,8	12,7	12,2	11,4	10,3
GSYH / Kamu Borcu	84,0	85,1	88,4	96,9	101,2	88,7	83,5
DYY (Milyar Dolar)	4,19	4,61	6,92	8,10	7,40	5,05	-
Alınan Dış Yardım (Milyar Dolar)	5,51	3,53	2,49	2,13	1,45	1,39	1,38

Kaynak: IMF ve Dünya Bankası

Tablo 4'te karşı devrim sonrası Mısır ekonomisinde meydana gelen değişimlerin tarihsel olarak eğilimi görülmektedir. Mısır para biriminde meydana gelen değer kaybının GSYH ve enflasyon oranlarına yansımaları yukarıdaki tablodan çıkarılabilecek önemli sonuçlardan biridir. Artan doğrudan yabancı yatırımlar, düşen işsizlik rakamları ve yüzde 4'ün üzerinde seyreden ekonomik büyüme rakamları Mısır ekonomisinde meydana gelen iyi gelişmeler olarak görülmektedir. Kamu borçlarının yüzde olarak GSYH'ya oranının artması Mısır Pound'unda meydana gelen değer kayıpları ile ilişkili olup, dış borcun da rakamsal olarak 8 milyar dolara yakın bir miktar azaldığı anlaşılmaktadır. Mısır hükümetine doğrudan yapılan ekonomik yardımların 2014'ten itibaren azalmaya başlaması önemli ölçüde çekilen doğrudan yabancı yatırımlarla revize edildiği görülmektedir. Genel olarak Sisi yönetiminin iç politikaya nazaran daha fazla ağırlık verdiği dış politika, alınan ekonomik yardım, hibe ve yatırımların negatif yönlü olarak eğilim gösteren ekonominin farklı alanlarında pozitif bir görünüm kazandırdığı anlaşılmaktadır. Bu yönüyle Sisi'nin iç politik alanda dayandığı yerel, bölgesel ve küresel aktörler Mısır'daki mevcut yönetimini hem siyasi hem de ekonomik anlamda finanse etmektedir.

Verilen hibe, yardım ve kredilere rağmen Mısır'ın iç ekonomik problemlerinin çözülemediği enflasyon oranlarının yukarıya doğru çıkıyor oluşu ve Mısır Pound'da meydana gelen değer kaybı halka artan ürün ve hizmet fiyatları olarak yansımaktadır. 2010'da 1 dolar 5,85 Mısır Pound'una eşit iken 2018'in aralık ayı itibarı ile bu oran 1 dolar 17,8 Mısır Pound'una eşit olacak bir seyir izlemiştir (Grafik 1). 2010'da 400 Mısır Pound'una eşit olan askeri ücret, 2011'de 700 Pound'a, 2014'te ise 1200 Pound'a çıkarılmıştır. Yerel para birimi bazında ücretlerin arttığı bir ortamda ABD dolarına karşı Mısır Pound'unun değerinin yıldan yıla azalması askeri ücret fiyatlarını 2013 yılındaki fiyat aralığının 3'te 1'i olan 67,4 dolara geriletmiştir. Enflasyonun yükseliyor oluşu ve devlet yardımlarının IMF'nin direktifleri doğrultusunda azaltılması iç siyasi arenada Sisi yönetiminin önemli sorunlar yaşamasına sebep olmaktadır. Buna nazaran dış piyasalardan elde edilen hibe, yardım ve krediler bu yaşanan sıkıntılı süreçte mevcut siyasi yönetime bir nefes aralığı kazandırmaktadır. Kazanılan bu pozitif imaj Sisi yönetiminin hem siyasi hem de ekonomik olarak ömrünün uzamasına neden olmuştur (XE Currency Data, 2018; Mısır Merkez Bankası, 2018; Tradingeconomics, 2018). Yemen ve Libya gibi iç savaşların yaşandığı çatışma bölgelerine Mısır ordusunun fiziki olarak dâhil oluşu da mevcut yardımların karşılıklı çıkar ilişkisinin kritik göstergelerinden biri konumundadır. Batılı müttefikleri ile Doğu Akdeniz başta olmak üzere birçok alanda işbirliğine giden Mısır, yüklü silah antlaşmaları ile farklı bağımlılık ilişkileri geliştirmektedir. Ayrıca Rusya ve Çin gibi batı dışı siyasi ve ekonomik güçlerin Mısır ile geliştirdikleri ilişkinin günümüzde ulaştığı boyut Sisi rejimin ekonomik ve siyasi alandaki başarısı için vazgeçilmez bir hale gelmiştir.

Grafik 1. Yıllara Göre Mısır Pound'un Dolara Karşı Değeri (2010-2019)

Kaynak: Egypt Center Bank

Mursi döneminde kredi, hibe ve yardımlarda çekingen davranan bölge ve batılı ülkeler askeri darbe sonrası yeniden tesis edilen eski rejim ile sıkı bir işbirliğine girmiştir. Karşı devrim öncesi Mursi yönetimine ekonomik olarak destek olan ülkeler Katar, Türkiye ve Libya olurken IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kuruluşları ise Mısır ile kredi müzakerelerini tamamına erdirmemiştir. Ülkede halk hareketleri sonrası oluşan ekonomik istikrarsızlığın telafi edilmesi için yeterli kaynaklara sahip olmayan Mısır'ın farklı ülkelere gelen ekonomik yardımlara muhtaç olması ilerleyen dönemlerde askeri darbeye giden süreçte kritik bir rol üstlenmiştir. Bir yıllık süreçte yaşanan fiziksel kıtlıklar ve enerji yokluğu Körfez ülkeleri tarafından sadece izlenirken askeri darbe sonrası ekonomik kaynaklar Mısır'daki Sisi yönetimine tesis edilmiştir. IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlardan alınan kredilerinde etkisi ile finansal istikrarı sağlanan Mısır, dış politikada farklı ülkelerle geliştirdiği ilişkilerle ekonomik krizi baskılamakta kısmi anlamda başarı elde etmiştir. Askeri darbe öncesi ABD'nin askıya aldığı 1,3 milyar dolarlık askeri yardımın askeri darbe sonrası tekrar aktif hale getirilmesi ise Mısır ordusunun yeni oluşturulacak rejime dâhil edilmesini sağlamıştır (Aydın, 2019: 330-355).

AB, Dünya Bankası, IMF, İslam Kalkınma Bankası, Afrika Gelişim Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, Avrupa Yatırım Bankası, Arap Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Fonu gibi birçok kuruluşun kredi desteği alan Sisi yönetimi ekonomik anlamda iç borçlanmaya da başvurmuştur. Askeri darbe sonrası iç borçlanmada 70 milyar dolarlık bir artış olduğu ve dış borcun 42 milyar dolar arttığı bilinmektedir. ABD, Almanya, Fransa ve Çin hükümetlerinden sağlanan kredilerin ise rejimin yozlaşmış bürokratik elitleri tarafından kullanılması alınan yardım, kredi ve hibelerin verimli bir şekilde kullanılmadığına işaret etmektedir. 30 yıllık Mübarek rejiminin inşa ettiği bürokratik elit gruplar Mursi'nin iktidardan düşürülmesinde önemli bir rol üstlenirken, Sisi'nin askeri darbesinin başarısında kritik bir rol üstlenmiştir. Yerel elit bürokratik grupların, Mısır ordusunun ve dış güçlerin desteğini alan Sisi yönetimi ekonomik alanda pek başarı elde edemezken dış ve iç politikada yaptığı hamleler ile iktidarını sürdürmeyi başarmıştır (Aydın, 2019: 355-340).

SONUÇ

2011'in ilk aylarında başlayan Mısır'daki halk hareketleri 30 yıldan uzun bir süredir iktidarda bulunan Mübarek rejiminin sonunu hazırlamıştır. Eski rejimin yerini alan Mısır ordusu kısa bir süre içinde bağımsız bir seçimle yerel siyasi elitlerin iktidara taşınmasını sağlamış ancak Sisi'nin askeri darbesi karşı devrim sürecinin başlamasına neden olmuştur. Karşı devrim sürecinde yerel aktörlerden ziyade dış güçlerin etkili olduğu askeri darbe önce yerel daha sonra ise bölgesel ve küresel aktörler tarafından siyasi, askeri ve ekonomik olarak desteklenmiştir. 2013 sonrası Mısır'a ekonomik yardımların artırıldığı bir ortamda Sisi yönetiminin ömrü uzamıştır. Mısır ekonomisinde meydana gelen ani şokların daha rahat atlatılması için IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finansal kuruluşlar ile kredi antlaşmaları imzalanırken Körfez ülkeleri de yüksek miktarlarda Sisi yönetimine ekonomik yardım ve hibelerde bulunmuştur. ABD ve AB ülkeleri tarafından desteklenen ve meşru olarak kabul edilen Sisi yönetimi

tüm anti-demokratik hareketlerine karşın ekonomik olarak finanse edilmektedir. Tüm bu oluşan ekonomik ve siyasi konjonktür Sisi yönetiminin meşruiyet zeminini genişletirken Mısır'ın daha fazla dış yardım, hibe ve yatırımlara bağımlı olmasına sebep olmuştur.

Halkın enflasyon ile devam ettiği ekonomik kriz mevcut yönetimin hareket sahasını zayıflatırken, merkezi yönetimin topladığı vergiler faiz ve dış borç ödemelerine gitmektedir. Yüzde 58 oranında vergi gelirlerinden tasarruf etmesi gereken Mısır yeni borç bulmakta son dönemlerde zorlanmaktadır. Ticaret ve kur savaşları sonrası artan küresel resesyon ihtimali kırılğan olan iç dinamikleri daha görünür hale getirmektedir. Enflasyonun görece yüksek olduğu, ulusal para biriminin değer kayıp ettiği, devletin bazı sektörlerle verdiği sübvansiyonları azalttığı bir ortamda IMF direktifleri doğrultusunda liberal ekonomik düzen inşa edilmeye çalışılmaktadır. Sisi yönetiminin silah antlaşmaları ile işbirliğini geliştirdiği batılı ülkeler ise uluslararası arenada askeri iktidarın hareket sahasına pozitif anlamda katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak alınan krediler ve verilen dış yardımlar sayesinde Sisi yönetimi ömrünü uzatmaktadır. Çin ve Rusya'nın askeri darbe sonrası yatırımları da aynı amaca hizmet etmektedir. Özellikle devletin protestoları sert biçimde bastırması muhalefetin alınan kararlara etkisini minimize etmektedir. Sonuç olarak Sisi yönetimi kurduğu farklı işbirliği ve ittifak girişimleri ile iktidarını sağlamlaştırmıştır. Ancak ekonomide izlenen liberal adımlar yeni ekonomik krizlerin yerelde daha fazla hissedilmesine neden olacaktır.

KAYNAKÇA

AEI, "China Global Investment Tracker", <http://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>, (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2019).

AFP, (2018, Ocak 24), "IMF Says Egypt Economic Outlook Favourable", <http://www.jordantimes.com/news/business/imf-says-egypt-economic-outlook-favourable%E2%80%99>, (Erişim Tarihi: 28 Ocak 2019).

Aydın, Kadir, (2019), "Mısır'da Ekonomik Kriz ve Dış Politika", s. 323-348, (İçinde) İsmail Numan Telci, "Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası: Dönüşüm Çıkmazından Meşruiyet Çıkmasına", SETA Yayınları, İstanbul.

Aziz, Sahar, (2014), "Bringing Down an Uprising: Egypt's Stillborn Revolution", Connecticut Journal of International Law, Sayı: 1, s. 1-29.

Brennan, David, (2018, Temmuz 7). "Democracy In Egypt: Five Years After The Military Coup, Opposition Has Been Silenced", Newsweek, <https://www.newsweek.com/democracy-egypt-five-years-military-coup-opposition-has-been-silenced-1005851>, (Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2019).

Bekaroğlu, E. ve Kurt, V. (2015). "Mısır'da Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu: Arap Baharı ve Sonrası Sürecin Analizi", Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, 2015, s. 1-36.

China Africa Research Initiative, "Loan Database", <http://www.sais-cari.org/data>, (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2019).

Dunne, Michele, (2018, Kasım 27). "Sisi Builds a Green Zone for Egypt", Carnegie Endowment International Peace, <https://carnegieendowment.org/2018/11/27/sisi-builds-green-zone-for-egypt-pub-77803>, (Erişim Tarihi: 21 Aralık 2018).

Egozi, Arie, (2018, Nisan 18). "Germany A Growing Arms Supplier to Egypt", Defence Web, <https://www.defencweb.co.za/industry/industry-industry/germany-a-growing-arms-supplier-to-egypt/>, (Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019).

Egypt Center Bank, (Average Client Rate in EGP), <http://www.cbe.org.eg/en/EconomicResearch/Statistics/Pages/ExchangeRatesListing.aspx>, 8.12.2018.

Fulton, Jonathan, (2019). "China's Changing Role in the Middle East", Atlantic Council Rapor: Washington DC.

Hamed, Yehia, (2019, Temmuz 7), "Egypt's Economy Isn't Booming. It's Collapsing", Foreign Policy, <https://foreignpolicy.com/2019/06/07/egypts-economy-isnt-booming-its-collapsing-imf-abdel-fattah-sisi-poverty/>, (Erişim Tarihi: 19 Nisan 2019).

Handoussa, Heba, (1994). The Role of The State: The Case of Egypt, Economic Research Forum, No: 9404,

Hellyer, H. (2011). "Revolution in The Arab World: Egypt and Its Challenges", Middle East Law and Governance, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 118-125.

Hellyer, H. (2014, Temmuz 16). "UAE Likely to Support Egypt for Long Haul", Al Monitor, <https://www.al-monitor.com/pulse/fr/originals/2014/07/egypt-uae-sisi-gulf-aid-muslim-brotherhood.html>, (Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2019).

Hessler, Peter, (2017, Ocak 2). "Egypt's Failed Revolution", The New Yorker, <https://www.newyorker.com/magazine/2017/01/02/egypts-failed-revolution>, (Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2019).

İslam, İslami, (2016). "Political History of Modern Egypt", *ILIRIA International Review*, Cilt: 6, Sayı: 1, s. 189-206.

Khariief, Akram, (2018, Ocak 3), "How France Ignored European Promises and Armed Sisi's Egypt", *Middle East Eye*, <https://www.middleeasteye.net/news/how-france-ignored-european-promises-and-armed-sisis-egypt> , (Erişim Tarihi: 25 Şubat 2019).

Knickmeyer, Ellen, (2013, Ağustos 18). "Saudi King Offers Support To Egyhtian Military", *The Wall Street Journal*, <https://www.wsj.com/articles/saudi-king-offers-support-to-egyptian-military-1376832810> , (Erişim Tarihi: 13 Aralık 2018).

Kurt, Veysel, & Güngörmez, Oğuz, (2018). *Darbe Sonrası Mısır'ın Dış Politika Arayışı ve Silahlanma Stratejisi*, SETA Analiz, Sayı: 252.

Miller, Andrew, (2018, Temmuz 24). "Security, Human Rights and Reform in Egypt", *Carnegie Endowment International Peace*, <https://carnegieendowment.org/2018/07/24/security-human-rights-and-reform-in-egypt-pub-76943> , (Erişim Tarihi: 11 Mart 2019).

Mohamed, Rana, (2018, Haziran 7). "Overview of Egypt-UAE Thriving Economic Relations", *Egypt Today*, <https://www.egypttoday.com/Article/3/39549/Overview-of-Egypt-UAE-thriving-economic-relations> , (Erişim Tarihi: 21 Haziran 2019).

Nordland, Rod, (2013, Ağustos 19). "Saudi Arabia Promises to Aid Egypt's Regime", *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2013/08/20/world/middleeast/saudi-arabia-vows-to-back-egypts-rulers.html> , (Erişim Tarihi: 28 Mart 2019).

Owen, Roger, & Pamuk, Şevket, (2002), 20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, (Çev. Ayşe Edirne),

Özev, Muharrem, (2011). "Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Dönüşüm", *Alternatif Politika*, Cilt: 3, Sayı: 2, s. 228-251.

Özşahin, Mustafa, (2019), "Çin'in Mısır Stratejisi", s. 308-319, (İçinde) İsmail Numan Telci, *Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası: Dönüşüm Çıkamazından Meşruyet Çıkmasına*, SETA Yayınları, İstanbul.

Plumer, Brad, (2013, Temmuz 9). "The U.S. Gives Egypt \$1.5 Billion a Year in Aid. Here's What It Does", *The Washington Post*, <https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2013/07/09/the-u-s-gives-egypt-1-5-billion-a-year-in-aid-heres-what-it-does/?noredirect=on> , (Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2019).

Shanms El Din, Ahmed, (2019, Temmuz 26). "Egypt's Economy Isn't Thanking. It's Thriving", *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2019/06/26/egypts-economy-isnt-tanking-its-thriving-sisi-muslim-brotherhood-imf/> , (Erişim Tarihi: 19 Nisan 2019).

Springborg, Robert, (2014). "The Political Economy of Arap Spring", *Mediterranean Politics*, Cilt: 16, No: 3, s. 427-433.

Steven A. Cook, Steven, (2012, Ocak 10), "Egypt's Never-Ending Revolution", *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2012/02/12/opinion/sunday/egypts-never-ending-revolution.html> , (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2019).

Telci, İsmail Numan, (2015, Şubat 21). "Mısır'da Devrim ve Karşı-Devrim: Başlangıç Noktasına Geri Dönüş Mü?", *ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi*, <https://www.orsam.org.tr/tr/misir-da-devrim-ve-karsi-devrim-baslangic-noktasina-geri-donus-mu/> , (Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2019).

Telci, İsmail Numan, (2018). *Mısır: Devrim ve Karşı Devrim*, SETA Yayınları, İstanbul.

Telci, İsmail Numan, (2019). Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası: Dönüşüm Çıkmazından Meşruiyet Çıkmasına, SETA Yayınları, İstanbul.

Tranding Economics, (Egypt Minimum Monthly Wages), Tranding Economic, <https://tradingeconomics.com/egypt/minimum-wages> , (Erişim Tarihi: 8 Kasım 2019).

U.S Foreign Assistance Department, “Foreign Assistance in Egypt”, <https://www.foreignassistance.gov/explore/country/Egypt> , (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2019).

XE Currency Data, (XE Currency Charts: USD to EGP), <https://www.xe.com/currencycharts/?from=USD&to=EGP&view=10Y> , (Erişim Tarihi: 12 Kasım 2018).

Yousef Saba, Yousef, (2019, Mart 30), “Egypt’s Sisi Raises Minimum Wage to Help Assuage Economic Hardships”, Reuters, <https://www.reuters.com/article/us-egypt-economy-wages/egypts-sisi-raises-minimum-wage-to-help-assuage-economic-hardships-idUSKCN1RB0CE> , (Erişim Tarihi: 19 Nisan 2019).